

DE BOONBERG ÉN DE BETEKENIS VAN OERLE IN DE GESCHIEDENIS VAN HET HERTOGDOM BRABANT

DRS. MARTIN W.J. DE BRUIJN

De onderzoekers van de Oerlese Boonberg, Nico Arts en Jacques Bijnen, hebben waarschijnlijk niet ten volle beseft hoe belangrijk hun vondsten zijn voor onze kennis van de middeleeuwse geschiedenis van de Kempen. In hun artikel *Archeologisch en historisch onderzoek naar de vroegere Boonberg in Oerle* in dit tijdschrift¹⁾ hebben zij tenminste de gesignaleerde resten van mogelijk uit de twaalfde eeuw daterende versterkingen aldaar niet in verband gebracht met de bijzondere status die Oerle in de vroege geschiedenis van het hertogdom Brabant heeft gehad. Ofschoon ik momenteel niet in de gelegenheid ben om uitgebreid op deze problematiek in te gaan, zou ik toch graag, aan de hand van de mij nu ter beschikking zijnde literatuur en bronnenpublicaties, enkele bijzonderheden willen vermelden en vraagpunten opwerpen die mogelijk tot een voortzetting van het onderzoek zullen leiden. Een en ander lijkt me daarvoor belangrijk genoeg.

Er bestaan aanwijzingen dat Oerle in de vroege bestuursorganisatie van het hertogdom Brabant aanvankelijk de hoofdplaats is geweest van Kempenland, een van de kwartieren waarin de Meierij van Den Bosch verdeeld was²⁾. In later tijd, toen Eindhoven de hoofdstad van het kwartier geworden was, zouden de kwartiersvergaderingen – bijeenkomsten van afgevaardigden van alle plaatsen in het kwartier – nog in Oerle gehouden zijn. Er was hier een hoofdingbank gevestigd, waaronder naast Oerle zelf ook Blaarthem, Knegsel, Meerveldhoven, Veldhoven, Vessem, Wintelre en Zeelst ressorteerden. In de begintijd van het hertogdom zou deze bank zelfs tevens jurisdictie hebben gehad over Peelland, een ander kwartier van de Meierij. In 1325 ten slotte kreeg Oerle samen met Eersel van hertog Jan III van Brabant de status van vrijheid³⁾.

Het lijkt me overigens noodzakelijk dat deze gegevens eens zorgvuldig worden getoetst aan de betrouwbare bronnen. In zijn werk over de rechterlijke en bestuurlijke organisatie van het vroege hertogdom Brabant noemt Ch. Kerremans namelijk Eersel als de vermoedelijke hoofdplaats van Kempenland. Maar hij voegt er aan toe dat zowel dit kwartier als Peelland in die tijd misschien nooit vaste hoofdplaatsen hebben gehad. Volgens deze auteur kon de kwartierschout, de vertegenwoordiger van de hertog in het kwartier, op verschillende plaatsen gevestigd zijn⁴⁾.

In dit licht zullen we wellicht de schout van Oerle moeten zien die op 9 januari 1311 met de schepenen van Eersel een tweetal oorkonden uitvaardigde⁵⁾. Ik veronderstel dat deze Marcelis, schout van Oerle, identiek is met Marcelis van Oerle, die op 8 maart 1308 en begin december 1311, eveneens in aanwezigheid van Eerselse schepenen, de functie van hertogelijk rentmeester uitoefende⁶⁾. Bekend is dat in de eerste tijd van het hertogdom Brabant de functies van schout en rentmeester gecombineerd werden uitgeoef-

fend⁷⁾). Uit de omstandigheid dat deze schout van Oerle rechtshandelingen verrichtte met de schepenen van Eersel, terwijl toch al in het midden van de dertiende eeuw schepenen van Oerle bekend zijn,^{7a)} leid ik af dat hij de functie van kwartierschout heeft uitgeoefend. Een dergelijke functionaris trad namelijk als vertegenwoordiger van de hertog op in alle hertogelijke schepenbanken in zijn ambtsgebied⁸⁾). Wellicht was hij afkomstig van en gevestigd te Oerle. Dat we hem steeds in het gezelschap van Eerselse schepenen zien optreden, kan op toeval berusten. Duidelijk is dat nader onderzoek hier dringend gewenst is.

Het is merkwaardig dat de onderzoekers van de Oerlese Boonberg wél het *Oorkondenboek van Noord-Brabant* hebben geraadpleegd, maar in hun boven aangehaald artikel geen melding hebben gemaakt van een oorkonde van 1 juli 1281 die direct op hun onderzoeksobject betrekking heeft. In deze oorkonde, die in origineel bewaard is gebleven, wordt namelijk expliciet gesproken van een gracht, waarmee het kerkhof en de kerk van Oerle omgeven waren⁹⁾.

Nog belangwekkender lijkt me echter dat dit charter mede werd uitgegeven door de gemeenschap van het *opidum* Oerle¹⁰⁾. Hieruit blijkt namelijk dat Oerle al vóór het in 1325 door de Brabantse hertog tot vrijheid werd verheven, een bijzondere status bezat, namelijk die van *opidum*.

Nu bestaat er over de betekenis van het begrip *opidum* veel verwarring. Terwijl de een meent dat het om een juridische status gaat,¹¹⁾ denkt de ander aan militaire betekenis¹²⁾. Op grond van een vergelijkend onderzoek kwam prof.dr. R. van Uytven onlangs tot de conclusie dat *opidum* noch zonder meer te vereenzelvigen is met een ommuurde of omwalde plaats, noch met een dorp dat genoot van een stedelijke status of stadsrechten. „Net zoals „stad” vandaag”, aldus prof. Van Uytven, „drukte *opidum* of *stad* een zeer complex begrip uit zodat afwijkende appreciaties bij individuele gevallen mogelijk bleven en een plaats in meerdere of in mindere mate stad kon zijn en kon worden”.¹³⁾ Ik zou het zelf liever in comparatieve zin willen uitdrukken: een *opidum* was een plaats met een hogere status dan een dorp.

Laten we, na aldus vastgesteld te hebben dat Oerle een bijzondere status in het hertogdom Brabant heeft gehad, terugkeren naar de vondsten van Nico Arts en Jacques Bijnen. Op het van 1832 daterende oudste minuutplan van het kadaster troffen de onderzoekers niet alleen resten aan van *De Vest*, waarmee kerk en kerkhof omwaterd waren, maar ten noorden daarvan in een waterpoel, *Het Wijerke*, een cirkelvormig schiereilandje met een doorsnede van ongeveer 15 meter, waarbij het toponiem *Den Boonberg* voorkwam. Uit hun archeologisch onderzoek kwam vast te staan dat *Het Wijerke* deel had uitgemaakt van de omgrachting van kerk en kerkhof. In het in 1610 uitgegeven werk *Taxandria* van J.B. Gramaye troffen zij een korte beschrijving aan van dit gebied. Gramaye veronderstelde daar dat de Boonberg de plaats van een kasteel was geweest, dat een vrouw Clementina eertijds aan het klooster Postel had geschonken. Als bron gaf hij daarvoor een oor-

konde uit de abdij Floreffe op die door hem niet gedateerd kon worden. Deze oorkonde werd tot op heden niet teruggevonden¹⁴).

Wat er van dit verhaal ook juist is, in het *Oorkondenboek van Noord-Brabant* blijkt van een vrouwe Berta van Oerle en haar nakomelingen, die in 1249 afstand deden van het patronaatsrecht en twee derden van de tienden aldaar ten behoeve van Postel¹⁵). Deze familie heeft in Oerle allodiaal goed bezeten,¹⁶) zodat heel goed denkbaar is dat we hier met preefodale grondheren van Oerle te maken hebben. Hoewel van hertogelijke bemoeienis bij hun vrome schenkingen nergens blijkt, is het aannemelijk dat de hertog hun vroomheid een handje geholpen heeft, zoals hij dat ook elders gewoon was te doen om zijn gezag ten koste van de plaatselijke heren te versterken. Zijn opervoogdij over de kloosters in het hertogdom zorgde er voor dat hij de bestemmingen van patronaatsrechten en tienden afdoende kon controleren¹⁷).

Zou het kasteel bij de kerk van Oerle oorspronkelijk aan die mogelijke grondheren hebben toebehoord of is het door de hertog van Brabant gebouwd als steunpunt bij zijn verovering van de Kempen? Ik kan het antwoord op die vraag niet geven, maar zou een vergelijking willen maken tussen de positie van Oerle en die van Oisterwijk, waarover meer gepubliceerd is¹⁸). Van Oisterwijk is bekend dat het kort vóór 24 februari 1213 als *opidum liberum* door hertog Hendrik I van Brabant is gesticht¹⁹). De verheffing tot vrijheid vond waarschijnlijk eerst later, in het jaar 1230, plaats,²⁰) hetgeen zoals we gezien hebben *mutatis mutandis* ook bij Oerle het geval is geweest. Maar de overeenkomst tussen beide plaatsen is nog treffender. Niet ver van de bebouwde kom van Oisterwijk zijn de sporen aangetroffen van een mogelijke ronde versterking binnen een gracht. In vermeldingen vanaf het midden van de veertiende eeuw wordt het betreffende perceel doorgaans *Ter Borch* genoemd²¹). Ook het ronde schiereilandje de Boonberg in Oerle, zoals dat op de oudste kadasterkaart voorkomt, wijst op een dergelijke versterking. Zou in deze versterkingen, die *motteburchten* worden genoemd,²²) niet de sleutel tot het begrip *opidum* als steunpunt van de Brabantse hertogen kunnen liggen? Ik hoop hiermee aangetoond te hebben dat Nico Arts en Jacques Bijnen meer gevonden hebben dan ze zelf hebben beseft. Wie gaat een en ander nader onderzoeken?

Noten

- 1) N. Arts/J. Bijnen, *Archeologisch en historisch onderzoek naar de vroegere Boonberg in Oerle*, in: *Brabants Heem*, jrg. 34 (1982), blz. 28-34.
- 2) J.P.A. Coopmans, *De Meierij van 's-Hertogenbosch, een district in het hertogdom Brabant*, in: *Opstellen over recht en rechtsgeschiedenis aangeboden aan prof.mr. B.H.D. Hermesdorf*, Deventer 1965, blz. 73-97, m.n. blz. 93.
- 3) A.D. Kakebeeke, *Ons gebied tijdens het hertogdom Brabant*, in: *De Acht Zaligheden. De oude kern van de Kempen*, Oisterwijk 1971, blz. 359-360.
- 4) Ch. Kerremans, *Etude sur les circonscriptions judiciaires et administratives du Brabant et les officiers placés à leur tête par les ducs antérieurement à l'avènement de la maison de Bourgogne (1406)*, Bruxelles 1949, blz. 41.

- 5) H.P.H. Camps (uitg.), *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312*, dl. 1, *De Meierij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert)*, 's-Gravenhage 1979, nrs. 833 en 834, blz. 1011-1014.
- 6) *A.w.*, nr. 758, blz. 906-907, en nr. 860, blz. 1049-1051.
- 7) M. Martens, *L'administration du domaine ducal en Brabant au moyen âge (1250-1406)*, Bruxelles 1954, blz. 260-266.
- 7^a) *Oorkondenboek Noord-Brabant*, nr. 235, blz. 314 (9 juli 1249).
- 8) Coopmans, *De Meierij*, blz. 93-94.
- 9) *Oorkondenboek Noord-Brabant*, nr. 373, blz. 470: "*Fossatum quo vallatur cymiterium et ecclesia de Orle*".
- 10) *T.a.p.*, blz. 469: "*Ar(noldus) investitus seu rector ecclesie de Orle necnon communitas opidi sive ville eiusdem*".
- 11) G. des Marez, *Le sens juridique du mot "oppidum" dans les textes flamands et brabançons du XIIIe siècle*, in: *Festschrift Heinrich Brunner*, Weimar 1910, blz. 339-348.
- 12) A. Vermeesch, *Les oppida en Brabant (1123-1355)*, in/ *Standen en Landen*, dl. XXII (1961), blz. 31-46.
- 13) R. van Uytven, *Aspecten van de middeleeuwse stadsgeschiedenis in het noorden van het hertogdom Brabant; het recht van Leuven en 's-Hertogenbosch*, in: *Plaatsbepaling van het historisch onderzoek betreffende Noord-Brabant binnen de geschiedenis der Nederlanden*, Tilburg 1982, blz. 13-14.
- 14) Arts/Bijnen, *Archeologisch en historisch onderzoek*, blz. 28-30.
- 15) *Oorkondenboek Noord-Brabant*, nrs. 234-237, blz. 312-316, en nr. 242, blz. 321-322.
- 16) *A.w.*, nr. 254, blz. 333-334 (24 juni 1254).
- 17) H.P.H. Jansen, *Middeleeuwse geschiedenis der Nederlanden*, Utrecht/Antwerpen 1965, blz. 95.
- 18) W. Steurs, *Les campagnes du Brabant septentrional au moyen âge: la fondation de la ville neuve d'Oisterwijk par le duc Henri Ier*, Louvain-Bruxelles 1974.
- 19) F.F.X. Cerutti (uitg.), *Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en heerlijkheid Breda*, dl. I, Utrecht 1956, nr. 15, blz. 10: „*opida libera, que de novo feceramus, --- scilicet Oesterwijk, Arendunc, Herentals, Turnhout, Hostraten, --- opida nostra ab antiquo edificata scilicet Boscum, Sygnen, Lyram, Arscot, Antwerpiam, Lovanium*".
- 20) *Oorkondenboek Noord-Brabant*, nr. 150, blz. 222-226.
- 21) B. Aarts, *Ter Borch, faktor in de middeleeuwse geschiedenis der „Tilburgen”*, in: *De Lindeboom*, dl. V (1981), blz. 48-69.
- 22) *T.a.p.*, blz. 57-63.